

Társadalomstruktúra az Orbán-rendszerben Kovách Imre és munkatársai integrációs mechanizmusokról szóló köteteinek bemutatása¹

Structure of Hungarian society under the Orban-regime: A review of the books on integration mechanisms by Kovách and colleagues

Horzsa Gergely²

<https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.2022.2.4>

Beérkezés: 2022. 05. 03.

Átdolgozott változat beérkezése: 2022. 06. 21.

Elfogadás: 2022. 06. 23.

A köznapi beszédben az integráció fogalma a marginalizált csoportok társadalomba való illesztése kapcsán jelenik meg, egy olyan fogalomkör részeként, amelyben nagy a szerepe a társadalmi értékek és normák elsajátításának. S noha valóban jelent is valami ilyesmit, az integráció nem kevesebb, mint a társadalomtudományok vizsgálódásának legvégsőbb tárgya. Ahogyan a fizikában az anyagi világot összetartó, azt rendszerbe szervező erők képezik a megfigyelés tárgyát, úgy a szociológia a társadalmi integráció tudománya: azé az erőé, amely az individuumokat emberi közösségekbe szervezi. Így az integráció nem csupán az egyes személyek Egészhez való csatlakozásának kérdéskörét, hanem strukturalista (makro-) megközelítésben az Egész folyamatos megteremtődésének mozgatóit jelenti.

A Kovách Imre által szerkesztett és 2020-ban kiadott tanulmánykötetek (*Integrációs mechanizmusok a magyar társadalomban* és *Mobilitás és integráció a magyar társadalomban*) a fentiek alapján azt vizsgálják: hogyan teremődik (vagy nem teremődik) újra „a magyar társadalom” a 2010 és 2020 közötti időszakban. A társadalmi integráció fogalmát a szerkesztői előszón túl a kötetek több szerzője is definiálja

1 Kovách, Imre (2020, szerk.): *Integrációs mechanizmusok a magyar társadalomban*. Budapest: Argumentum – Társadalomtudományi Kutatóközpont. ISBN 978-963-418-035-7.

Kovách, Imre (2020, szerk.): *Mobilitás és integráció a magyar társadalomban* Budapest: Argumentum – Társadalomtudományi Kutatóközpont. ISBN 978-963-418-034-0.

2 Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológia Intézet, email: horzsa.gergely@tk.hu

valamiképp. E definícióknak rendre részét képezi egy formai-strukturális elem: az egyének közösségbe szerveződése-összekapcsolódása, valamint egy szubsztantív elem: a közös értékek és normák elsajátítása.

Az integráció nemcsak a tanulmánykötetek által vizsgált tárgyként, hanem a vizsgálat eszközeként is megjelenik, mert a kutatók a maguk által fejlesztett integrációalapú társadalmi csoporttipológián keresztül végzik vizsgálataikat. A csoporttipológia egy olyan törekvés eredményeként jön létre, amelynek a célja a teljes magyar társadalom struktúrájának induktív módon, vagyis kérdőíves adatfelvételel alapuló látens osztályelemzés módszertannal történő meghatározása. Ebben a szerzők olyan, a magyar társadalom struktúrájának felállítására vállalkozó korábbi, meghatározó és a szociológia berkeinél tágabb kontextusban is nagy visszhangot kiváltó, a Kádár-korszak társadalmát megragadni igyekvő munkákhoz kapcsolódnak, mint Ferge Zsuzsa munkajellegcsoportokon alapuló struktúrája, Kolosi Tamás „L”-modellje és Szelényi Iván kettős háromszög modellje, de ugyanígy kapcsolódnak például Andorka Rudolf vagy Róbert Péter munkásságához is. Ezek a munkák azért váltottak ki nagy visszhangot, mert egyrészt alapjaiban kérdőjelezték meg a két osztályt feltételező államszocialista politikai narratívát, másrészt pedig felmutatták, hogy a szavakban egyenlőségre törekvő rendszer valójában súlyos egyenlőtlenségeket termel ki.

Jelen kötetek nemcsak azzal az igénnyel lépnek föl, hogy kapcsolódjanak a korábbi struktúraalkotási hagyományhoz, hanem hogy ezzel egyidejűleg egy, a KSH statisztikai zsebkönyveihez vagy a TÁRKI Társadalmi Riportjaihoz hasonló „kézikönyvet” hozzanak létre. Ebből nemcsak kutató szociológusok, hanem a magyar társadalmi mozgások iránt érdeklődő hazai olvasók szélesebb köre által is könnyebben értelmezhető, tudományosan megalapozott információk kaphatók az Orbán-rendszer társadalomstruktúrájáról, egyszersmind pedig az akadémiai kutatómunkáról is.

A két könyv tulajdonképpen egymásnak testvérkötete: egyetlen kétkötetes, 21 tanulmányt tartalmazó munkának is felfogható. A kötetek tematikus struktúrában 10, illetve 11 darab, egymáshoz hasonló terjedelmű tanulmányt tartalmaznak, amelyek a társadalomtudományok szélesebb spektrumában születtek, így tartalmaznak kvalitatív és kvantitatív szociológiai kutatásokat éppúgy, mint politológiai vagy jogi elemzéseket. A kötetek alfejezetei igyekeznek a társadalmi élet több aspektusát lefedni, így a társadalmi struktúráról általánosságban, a helyi és regionális kormányzásról szóló, a munkaerőpiacról, külföldi és külföldi életéről, a területi és vertikális mobilitásról, s végül a szociális ellátórendszerrel szóló tanulmányokat foglalta össze a szerkesztő egy-egy fejezetben. Egyes témakörök mindkét kötetben megjelennek. A szerzők ugyanakkor nem törekedtek a társadalmi élet valamennyi aspektusának megjelenítésére, így az integrációhoz kapcsolódó egyes témakörök hiányoznak a kötetekből (oktatás, roma integráció, családszociológiai kérdések, vallás, és így tovább). Mégis, az egyes tanulmányok általánosságban olyan rendkívül tartalmas és gazdagon részletezett elméleti bevezetővel rendelkeznek (amellett, hogy valameny-

nyinek empirikus tartalma is van), hogy a könyveket olvasva társadalomtudományokban járatanabb olvasókban is hiánytalan, teljes értékű, érvényes kép alakulhat ki a jelenkori magyar társadalmi élet egészéről, az Orbán-rendszer társadalmáról.

Tanulmányok halmazát tartalmazó kötetekről lévén szó az egyes elemzések külön-külön is értelmezhetők és könnyen befogadhatók; ahol arra szükség van, a megértéshez kellő mértékben az egyes tanulmányokban a kutatási eszközként használt társadalmi csoporttipológiát is bemutatják a szerzők. Mégis javasolható az olvasók számára, hogy bármelyik másik tanulmány vagy fejezet olvasása előtt az *Integrációs mechanizmusok* kötet első, vagy a *Mobilitás és integráció* kötet harmadik tanulmányával kezdjék, mert ezek nemcsak hogy részletesebben mutatják be a megalkotott integrációs tipológiát, hanem tágabb, makrokontextusban is elhelyezik az egyes témaköröket. Olyan eszköztárat vagy szemüveget biztosítanak ezáltal, amelynek segítségével az egyes további témakörökbe sorolt tanulmányok könnyen beágyazhatók és könnyebben értelmezhetők.

Az empirikus alapokat egy országos reprezentatív survey adatfelvétel biztosítja, amely kutatásról ugyanakkor különálló beszámolót nem olvashatunk a kötetekben. Ennek részben oka, hogy egyes tanulmányok nem minden esetben támaszkodnak erre a hazai társadalomstruktúra feltérképezésére irányuló adatfelvételre. A kérdőíves adatfelvétel módszertani ismertetése azokban a tanulmányokban történik meg, amelyek ezekre az adatokra támaszkodnak. A survey kutatás keretében országos reprezentatív, nagy, 2700-as elemszámú kérdőíves adatfelvételt végeztek a kutatók. Az adatbázison látens osztályelemzést futtattak, s ennek eredményeként a magyar társadalom integrációalapú struktúráját kapták, összesen hét társadalmi csoportot. Ezek, a struktúrában többnyire „felülről” „lefelé” haladva: 1) kapcsolatgazdag politikai aktívák (társadalom 15 százaléka), 2) lokálisan integráltak (5 százaléka), 3) normakövető munkaerőpiacon integráltak (22 százaléka), 4) normakövető kapcsolatgazdagok (13 százaléka), 5) normaszegő munkaerőpiacon integráltak (18 százaléka), 6) normakövető dezintegráltak (20 százaléka), valamint a 7) kirekesztett alulintegráltak (8 százaléka).

Az *Integrációs mechanizmusok a magyar társadalomban* címet viselő (és piros betűkkel szedett borítójú) kötet előszavában a szerkesztő általános definícióját adja az integráció fogalmának, valamint röviden bemutatja a kötet tartalmát. És bár így az előszó is kontextusba helyezi a későbbiekben olvasandó tanulmányokat, igazán a kötet első tanulmányának olvasását követően értjük meg azt a komplex elméleti keretrendszert, amelyből a többi tanulmány kiindulópontjai is átláthatók lesznek. A Huszár–Kovács–Kristóf–Szabó szerzői kör ugyanis ebben a tanulmányban a szociológia klasszikusaiból kiindulva helyezi el a vizsgálat tárgyát egy több száz éves társadalomfilozófiai hagyományban. Ebben a tanulmányban kerül bemutatásra többek között az integráció három dimenziója (személyközi, társadalmi, rendszerintegráció), és helyezik el a szerzők saját munkájukat is a magyarországi társadalmi struktúrakutatások hagyományában (határozzák meg mind elméleti álláspontju-

kat, mind empirikus eredményeiket például Ferge Zsuzsa, Szelényi Iván és Kolosi Tamás munkájához képest). Ez a tanulmány tartalmazza mindemellett a legtöbb, kötetekben megjelenő tanulmány empirikus (survey) hátterét is, és ezt követően keresztábra-elemzéssel demonstrálják, hogy az eredmények alapján a korábbi normatív-funkcionális társadalmi csoporttipológiákat a jelen módszerrel nem megkérdőjelezni, csupán azzal párhuzamba állítani lehet, mivel ezek külön társadalmijelenség-dimenziókat ölelnek át.

A Gerő–Szabó szerzőpáros által jegyzett második tanulmány megkezdje a kapott eredmények mögött meghúzódó társadalmi folyamatok és összefüggésrendszerek (többváltozós, a survey adatfelvétel eredményein alapuló) elemzését. A szerzők újszerű megközelítésben a politikát nem kizárólag a partikuláris társadalmi érdekek megjelenésének szférájaként, nem is az egyes politikai szereplők egyéni stratégiájaként értelmezik, hanem a kettőt dinamikus kölcsönhatásban, rendszerként, a politikát pedig fontos integrátorként szemlélve arra kíváncsiak: milyen mechanizmusokon keresztül járul hozzá a politika a társadalmi integrációhoz Magyarországon. Az egyes politikai akciók, rendelkezések elemzésével egyik fontos eredményként megállapítják, hogy a hazai politikai rendszer a társadalmi csoportok közötti szakadékokat a redisztribúció, a kommunikáció és az életvilágon belüli bizalmi kapcsolatok meggyengítése mint eszközök segítségével elmélyítette és az átjárási lehetőségeket beszűkítette.

Balogh, Czibere, Kovách és Nemes-Zámbó tanulmányukban a redisztribúciós rendszerből származó társadalmi jövedelmek integrációra gyakorolt hatását elemzik a survey adatfelvétel eredményei alapján. E társadalmi jövedelmeknek két dimenzióját különböztetik meg: a jóléti juttatásokat (amelyből minden második felnőtt magyar állampolgár részesül valamilyen mértékben; főként a nyugdíjak, a családtámogatások és a szociális juttatások tartoznak ide), valamint a projektalapú támogatásokat. Miután tartalmasan elemzik, hogy mely, az integrációs tipológia által kijelölt társadalmi csoport milyen mértékben részesül társadalmi jövedelemből mint redisztributív forrásból, egy más szemléletű tanulmányrészben a szerzők a projektalapú juttatások területi megoszlását vizsgálják. A tanulmánynak ebben a második részében a megállapításaik érvényességét hat szakértővel készített interjú elemzésével teszik teljessé, így a szerzők írása a magyarországi pályázati rendszer egyik első tudományos kritikájaként is felfogható, és hasznos információval gazdagítják mind a szakmai, mind a szélesebb nyilvánosságot. Beszámolnak a pályázati rendszer központosításáról, a forrásfelhasználások egyre alacsonyabb szintű hatékonyságáról, és egyedülálló módon a pályázati rendszer szereplőinek struktúráját is kifejlesztik. Összességében pedig bemutatják, hogy a pályázati rendszer inkább hozzájárul a társadalmi egyenlőtlenségek fennmaradásához, mint hogy csökkentené azokat.

Pálné Kovács Ilona tanulmányával kezdődik a kötet második fejezete, amely a kormányzás különböző szintjeinek integrációs szerepét vizsgálja. E tanulmány a kormányzás középszintjével, nevezetesen a megerendszerrel foglalkozik; elsősorban a jogi-adminisztrációs környezet leíró bemutatásával, másodsorban pedig

az 1990 utáni jogi változások önkormányzati mozgástérre gyakorolt hatásának elemzésével. A tanulmány kiindulópontjával a megyerendszer (és általánosságban a regionális kormányzás) integrációs szerepe, illetve az a kérdés szolgál, hogy a decentralizáció vajon erősíti vagy gyengíti a (nemzet)államot, illetve az olyan nemzetközi politikai szervezeteket, mint az Európai Unió. Az elemzés olvasásakor többféle aspektusból bontakozik ki az olvasóban a megyerendszer ellentmondásossága: egyrészt a megyei kormányzás funkcionális összekapcsoltsága és éles elkülönítése más regionális szintektől, másfelől a megyerendszer feladattalansága és pótcselekvési kényszerei, valamint ezzel párhuzamosan a rendkívül limitált (jogi, pénzügyi és humán) kapacitásai vonatkozásában is. A szerző megállapítása szerint a hatalom területi szerkezete az utóbbi évtizedben fejnehézzé vált: homokóra formából fordított piramis alakúvá, ám ez a központositott helyzet hatékonytalanabb és költségesebb.

A megyei szintet Tamás Veronikának a helyi kormányzási szintről, a helyi önkormányzatokról, valamint általánosságban a helyi társadalmi integrációról szóló tanulmánya követi a kötetben. A szerző korábbi kutatási eredmények, a szabályozási környezet, illetve önkormányzati honlapok elemzésén keresztül (utóbbi kapcsán az együttműködésekről tett említéseket keresve) azt vizsgálja: mennyire jellemző a társadalmi szereplők beemelése a politikai döntéshozásba a kormányzás különböző szintjein, vagyis beszélhetünk-e „governance”-ről az a) állampolgári participáció, b) civil szervezetek bevonása vagy a c) komplex partnerségek kialakulása területén. Ami az első dimenziót illeti, megállapítást nyer, hogy a helyi politikai aktivitás (az úgynevezett „aktív befolyásolási tevékenységeket” leszámítva) az országosénál alacsonyabb vagy csökkenő tendenciát mutat. Az aktív befolyásolási tevékenységek (így például tüntetések) ezzel ellentétben megjelennek, többek között a különböző nagy építkezési projektek elleni tiltakozások formájában. A második dimenzió vonatkozásában a szerző megállapítja, hogy egyes civil szervezetek sok esetben kerülnek be a helyi döntéshozásba. A harmadik kapcsán az önkormányzati és vállalkozói együttműködések tipizálja a szerző, és az ad hoc együttműködések mellett három tartós típust különböztet meg: a stratégiai partnerséget, a konzorciális együttműködést és az együttműködési megállapodást. A szerző zárószavai alapján a helyi kormányzati szereplők potenciálisan jó integrátorok, de ez a potenciál forráshiány és a mozgástér szűkülése miatt nem aktualizálódik, miközben a decentralizáció számos közvetlen és közvetett gazdasági-társadalmi előnnyel járna.

A „piros” kötet hatodik tanulmányában a civil társadalommal szembeni kormányzati fellépések annak integrációs szerepére gyakorolt hatását vizsgálja a Gerő-Kerényi szerzőpáros, a KSH adatait felhasználva. Kiindulópontjuk az a nem valóra vált rendszerváltáskori elképzelés, amely szerint a civil társadalom kiemelkedő szerepet vállal majd a demokratikus intézményrendszerek megerősödésében, és így a demokratikus-rationális típusú társadalmi integrációban Magyarországon. Elméleti bevezetőjükben mind a civil társadalom funkcióit (politikai és gazdasági szférák demokratizálása, demokratikus értékrend társadalmi beágyazása, társadalmi

csoportok közötti átjárás megteremtése), mind annak szakirodalomban megjelenő intézményi típusait (mozgalmak, nonprofit szervezetek, civil szervezetek) bemutatják, hangsúlyt helyezve a típusok közötti határok plasztikus jellegére. Ugyanígy fontos elemként emelik ki az intézmények közötti normatív különbségeket, pontosabban megkülönböztetik a jobbra értéktelített (mondhatjuk: demokratikus) politikai célokkal rendelkező, főként mozgalmakat és civil szervezeteket, és az ennél tágabb körben működő nonprofit szervezeteket. Elemzésükben is követik ezt a megkülönböztetést: a Magyarországon működő civil szervezeteket főtevékenységük alapján két típusra (közéleti, nem közéleti) osztva azt állapítják meg: a civil társadalom nem megszűnik, csak átalakul Magyarországon (jóllehet – tehetjük hozzá – ez a „csak” nem kicsi). Ahogyan a civil társadalom egyre inkább pártpolitikai térben kerül értelmezésre, megszűnnek a közéleti célú szervezetek, és átadják helyüket a sport-, környezetvédelmi és egyéb kulturális célú szervezeteknek.

Illésy-Huszár-Csizmadia a munkaerőpiaci integrációs mechanizmusokról nyújtanak igazán tartalmas elméleti-történelmi háttérű elemzést. Korábbi szakirodalmakra és elméletekre alapozott kiinduló állításuk, hogy a munkaerőpiac nem tiszta piaci jellegű: a jóléti kiadások nem luxustermékek, hanem a gazdaságot stimuláló hatásúak. A munkavállalók ugyanis, abban a biztonságban, amelyet a kiterjedt jóléti rendszer jelent számukra, kisebb kockázatot vállalnak, amikor (inaktívként vagy munkanélküliként) a nagyobb gazdasági-társadalmi hasznosságú, nagyobb hozzáadott értéket teremtő, így a nemzetgazdaságot is erősítő munkaformák irányában képezik tovább magukat. A tanulmány másik témakörét a rugalmas munkaerőpiaci formák jelentik, amelyeket egy, a munkavállalók számára kedvező (belső/funkcionális), illetve egy kedvezőtlen (külső) típusra osztanak a szerzők. Részletesen elemezve az elmúlt évek munkaerőpiaci statisztikáit, valamint Eurostat, EU-SILC és az EWCS2015³ adatfelvétel eredményei alapján a szerzők megállapítják, hogy az elmúlt években gyors sikereket könyvelt el a magyar kormány a foglalkoztatottak számának növelésében, ráadásul a bővülés nagyrészt egyenlően jelent meg a különböző presztízsű munkakörökben. Jóllehet a kormányzat a társadalmi integrációt nagyrészt a munkaerőpiacon kívánja megvalósítani, a szerzők megállapítják azt is, hogy ezt részben a jóléti kiadások megritkítása árán teszi: a magyar vált Európa legrugalmasabb munkaerőpiacává, de ez a munkavállalók számára kedvezőtlen, külső rugalmasságot jelent. Ez azt eredményezi, hogy főleg az alacsonyan képzett munkavállalók számára nincs sok lehetőség az alkalmazkodásra és továbbképzésekre, az atipikus foglalkoztatási formák pedig jogi-gazdasági értelemben kiszolgáltatottá teszik őket. Ezt pusztán a globális gazdasági konjunktúra, illetve a külföldre vándorlás lehetősége képes – ideiglenesen – ellensúlyozni. Ez nemcsak Európa egyik legnagyobb jövedelmi különbségekkel leírható rendszerét termelte ki, hanem jelentősen csökkentette a magyar gazdaság versenyképességét, és innovációra való képességét is.

3 Az EU-SILC az EU Statistics on Income and Living Conditions, az EWCS2015 pedig a European Working Conditions Survey 2015 rövidítése.

Kollányi Zsófia írása a magyar egészségüggyel foglalkozik, amely a társadalmi integráció egyik alapszintű terepe, hiszen mikroszinten az egyének jó egészsége a társadalmi életben való részvételük alapfeltétele, makroszinten pedig a társadalom egészségügyi állapota az integráció szintjének (például a társadalmi egyenlőtlenségek mértékének vagy – talán kissé meglepő módon – a GDP-nek) jó mutatója. Egészségügyi statisztikákat (olyan részletezettséggel, hogy az egészségügy helyzete iránt érdeklődők számára kiváló alapot jelenthet a tanulmány) elemezve a szerző megállapítja, hogy mind az egészségügyi állapot, mind ennek folyamányaként a várható élettartam alapján európai összehasonlításban a magyarországi helyzet kiemelkedően rossz, ráadásul végzettség szerint kiemelkedő mértékű szórás láthatunk. Ennek nemcsak az egészségügyi rendszer állapota és például a prevenció hiánya az oka, hanem az olyan, a rossz egészségügyi állapotot közvetlenül meghatározó tényezők is, mint az európai szinten szintén kiemelkedő mértékű alkoholfogyasztás és dohányzás. A nagy társadalmi különbségeknek jó mutatója, hogy mind a kielégített egészségügyi szükségleteket, mind a prevenció beavatkozásokat jelentősebb mértékben határozza meg az egyének jövedelmi helyzete, és az, hogy a kötet keretétől szolgáltató melyik integrációs csoportba tartoznak a válaszadók.

A „piros” kötet utolsó fejezete, amely két tanulmányt tartalmaz, transznacionális kérdésekkel foglalkozik. Bárdi Nándor tanulmánya Magyarországnak a határon túli magyarokhoz kapcsolódó politikáját tekinti át, különös figyelmet szentelve a szabályozási-jogi-intervenció aspektusoknak. A tanulmány tömören, de a teljesség igényével tekinti át a magyar állam és a külhoni magyarok kapcsolatait, így bárki számára jó kiindulópontként szolgálhat e kapcsolatok megértéséhez, további elemzéséhez. Kezdve az első világháború végétől a szerző kronologikus bontásban mutatja be a rendszerek és kormányzatok vonatkozó attitűdjeit és politikai cselekvéseit, a jelenkorhoz közeledve nagyobb részletezettségben, konkrét intézkedések, szabályozások és policyk bemutatásával. A szerző egyik legfontosabb megállapítása, hogy a rendszerváltást követő évtizedek kapcsán teljes konszenzus jött létre az egyes parlamenti pártok között öt dimenzióban: egyetértés abban, hogy 1) a határok helye helyett azok minőségét kell megváltoztatni, 2) a szomszédos országok magyarsága önálló kulturális intézményrendszerre jogosult, 3) politikai életük képviselőit egyenrangú partnerként kell kezelnie Magyarországnak, 4) érdekképviseletük nemzetközi fórumokon a magyar kormányzatok kötelessége, 5) a magyar államnak pénzügyileg is támogatnia kell a határon túli magyarságot.

Papp Z. Attila és Zsigmond Csilla pedig a „piros” kötet zárótanulmányában az előítéletek kontaktushipotézisét vizsgálják, vagyis azt, hogy a migrációs tapasztalatok megváltoztatják-e az egyének előítéletességét más nemzetiségek irányában – de tanulmányuk az előítéletesség iránt általánosságban érdeklődők számára is sok információval szolgál. Egy 2018-as magyarországi survey adatfelvételnek 19 társadalmi csoportjára vonatkozó attitűdkérdéseire adott válaszok alapján almintánként klaszterelemzést végeznek, majd az elutasítottság és ismerősség alapján kétdimen-

ziós térképeket készítenek. Az így kapott eredmények alapján (jóllehet, az „ismerőség” mérését kevésbé mutatják be a szerzők) megállapíthatták, hogy a legalább egy hónapos külföldön tartózkodás szignifikánsan csökkenti az előítéletet szinte valamennyi társadalmi csoport vonatkozásában. Megállapítják azt is, hogy a diplomások, a sok társadalmi kapcsolattal rendelkezők, a magasabb intézményi bizalommal rendelkezők kevésbé előítéletesek. Ugyanígy, akik jobboldali pártokra szavaznak, kevésbé előítéletesek a határon túli magyarokkal, viszont előítéletesebbek másokkal szemben. Ezt követően faktorelemzéssel az előítéleteség alapján a változókat három csoportba foglalják és regressziós modelleket alkotnak az egyes csoportokat magyarázó demográfiai változókra. Megállapítják, hogy a magas jövedelműek és a nagyvárosban élők nagyobb valószínűséggel tartoznak a mindenkivel szemben toleránsabb csoportba; a fiatalok és a nagyvárosiak nagyobb valószínűséggel tartoznak a Kelet-Közép-Európa népei irányában nagyobb toleranciával rendelkezők körébe (amelyet a vallásosság is erősít), illetve hogy a falvak lakói nagyobb eséllyel tartoznak az etnocentrikusok körébe (akik elutasítók azokkal szemben, akik nem hazai, külhoni vagy külföldre vándorolt magyarok). Ez utóbbit erősíti annak megítélése is, hogy mennyire érzik magukat a válaszadók a helyi társadalomba integráltként.

A *Mobilitás és integráció a magyar társadalomban* címet viselő, kék betűkkel szedett borítójú kötet a korábbiak testvére: az ebben foglalt tanulmányok közös jellemzője, hogy a társadalmi integrációt a területi vagy vertikális mobilitással párhuzamosan elemzik.

A „kék” kötet első tanulmányában a Huszár–Szabó szerzőpáros azt a kérdést teszi fel: hogyan befolyásolja a pártpreferencia a saját társadalmi mobilitás érzékelését. Az ezzel kapcsolatos oksági viszony kettős lehet: azok, akik felfelé történő mobilitást érzékelnek saját életükben, az aktuális kormányzat mellett tehetik le a voksukat, ugyanakkor egy adott párt iránti szimpátia is befolyásolhatja, hogy a választók hogyan értékelik saját sorsukat. A survey adatelemzésre alapozott tanulmány nagy erénye, hogy megkülönbözteti az inter- és intragenerációs mobilitást (saját életben tapasztalt, illetve a szülőkhöz képest érzékelt felemelkedés vagy lecsúszás), így négy csoportot különböztetnek meg. 1) mindkét típusú mobilitásban pozitív változást érzékelők (29 százalék), 2) mindkettőben változatlanságot érzékelők (21 százalék), 3) „csak” a szülőkhöz képest emelkedést érzékelők (21 százalék), illetve mindkettőben lecsúszást érzékelők (11 százalék). ANOVA és regresszióelemzést alkalmazva a szerzők megállapítják, hogy a Fidesz-szavazók nagyobb arányban tartoznak a nyertesek közé, a „régik” (MSZP-/DK-) szavazók a csak intergenerációs emelkedést érzékelők táborába tartoznak nagyobb eséllyel, végül mind a liberális-zöldpártok (Momentum, LMP), mind a Jobbik szavazói nagyon hasonlóak egymáshoz abban az értelemben, hogy szüleikhez képest nem, saját életükben viszont érzékelnek pozitív változásokat.

A következő tanulmányban Huszár–Balogh–Győri azt mutatják be, hogy nők és férfiak között mennyiben tapasztalható egyenlőtlenség a társadalmi mobilitási lehetőségekben. Tanulmányuk kezdetén a második világháborút követő mobilitási

statisztikákat mutatják be (különös figyelemmel a nemi különbségekre). Bár Magyarországról részletes statisztikák a 2000-es évektől kezdve nem álltak rendelkezésre, a szerzők úgy összegzik az eredményeket, hogy ezt megelőzően a nőkre a lefelé történő, a férfiakra pedig a felfelé történő mobilitás volt a jellemzőbb. Elemzésükben, amelyben az intergenerációs mobilitást a szülőkhöz képest a foglalkoztatási pozícióban történt változásként ragadják meg, logisztikus regressziós modellekkel mutatják be a mobilitás abszolút és relatív (származási társadalmi csoportfüggő) formáit mozgó okokat. Eredményeik alapján a mobilitási esélyek nemek szerinti bontásban a 2000-es évektől megfordultak: a társadalmilag mobil nők körében immár többet találunk a felfelé, mint lefelé mobil között, miközben a férfiak már kisebb arányban tartoznak a felfelé mobilak közé. Fontos azonban, hogy bár a nemek közötti egyenlőtlenségek csökkentek ebből a szempontból, ez főleg általánosságban, a középső státusszegmensre vonatkozik. A „padló” a nőknél ragadósabb, mint a „plafon”, miközben a férfiak körében épp fordított a helyzet. A legalsó szegmensből nőként a férfiakhoz képest nagyon nehéz kitörni, miközben a magas státusú nők jóval könnyebben veszítik el megszerzett pozícióikat, mint a férfiak.

A második tanulmánykötet harmadik tanulmánya átfogó képet ad a kutatási folyamatról és az integrációs társadalomstruktúrához vezető út empirikus lépéseiről. Gerő–Hajdu–Kovács–Kristóf–Szabó részletesen elemzik az Orbán-kormányok társadalompolitikai lépéseit, amelyeket öt, az integráció szempontjából lényeges csoportba foglaltak: 1) munkahelyteremtés, 2) jövedelmek, 3) nyugdíjrendszer, 4) középosztályt szolgáló intézkedések, 5) szociálpolitika. Az egyes kategóriákba tartozó lépések, valamint sikerességük (sikertelenségük) mértékének részletes elemzését követően a hét integrációalapú társadalmi csoport bemutatása következik. A vertikális mobilitáshoz kapcsolódóan a szerzőket a korábbi állapothoz (korábbi kutatási eredményeikhez) viszonyított változások érdeklik. Megállapítják, hogy az integrációs csoportok hasonlóképpen különülnek el, mint a 2015-ös elemzésük során; hogy a munkaintenzitás növekvő tendenciát mutat (több az aktív foglalkoztatott, így magasabb a munkaerőpiacon integráltak aránya); illetve, ahelyett, hogy csökkent volna, mind a normakövető dezintegráltak, mind a kirekesztett alulintegráltak aránya, vagyis a két dezintegrált csoport létszáma növekedett: a társadalmi integráció mértéke csökkent az időszakban.

A Szabó és Gerő által jegyzett következő tanulmány *A magyar társadalom politikai integrációja* címet viseli. Az elemzés párhuzamba állítható a másik kötetben megjelent tanulmányukkal, amennyiben kérdésük mindkettőben, hogy milyen módon integrálja a politika a magyar társadalmat, Habermasra alapozott integrációtípológiára támaszkodó alapállításuk pedig, hogy a politika Magyarországon önálló integrációs tényezővé vált. Elemzésükben, amelyben a kérdőíves adatfelvétel eredményeit vizsgálják, attitűdök alapján képeznek válaszadói klasztereket. Az attitűdkérdések összefoglalóan az etatizmus szintjét, a tekintélyelvűség mértékét, illetve az állami beavatkozások elutasításának volumenét mérik. Az ezek mentén képzett klaszterek

öt társadalmi csoport körvonalaznak: az 1) elégedett jobboldaliak, az 2) elégedetlen jobboldaliak, a 3) jövőben bízók, a 4) frusztráltak-kilátástalanok csoportját, illetve az 5) elégedetlen baloldaliakét. A szerzők mindezeket követően bemutatják az így kapott csoportok megjelenését az integrációalapú társadalmi struktúra egyes szintjein, és azt, hogy az egyes csoportok milyen politikai aktivitási tevékenységekkel jellemezhetők. Következtetéseik körében megállapítják, hogy az integrációs struktúrában elfoglalt helyet sokkal inkább jelzik mutatóként az elemzett, államhoz kapcsolódó attitűdök, semmint a politikai pártpreferenciák.

A vertikális mobilitást követően a térbeli mobilitás és a vándorlás kérdéseivel foglalkozik a „kék” kötet következő három tanulmánya. Csizmady–Győri–Kőszeghy–Rác a survey adatfelvétel eredményeit felhasználva azt vizsgálják: mi jellemezte a magyarok migrációs terveit és szokásait a vizsgált 2010-es évtizedben. A tanulmányból részletesen megismerhetők a belső és külföldre irányuló vándorlások statisztikái, és általában a migrációval kapcsolatos legfontosabb fogalmak is. A szerzők az egyes integrációs struktúra alapján értelmezett társadalmi csoportok közötti mobilitási különbségeket vizsgálva megállapítják, hogy a mobilitás gyakorisága fordítottan arányos a mobilitás távjával, és megállapítják azt is, hogy általában a struktúra felsőbb rétegeibe tartozók mobilabbak, míg az alulintegráltakra sok esetben még a településen belüli költözés sem jellemző a felnőtt életútjuk során. Összességében a földrajzi mobilitás volumene Magyarországon alacsony, amit az ingatlanpiaci körülmények is nagymértékben magyaráznak. Külön fejezetet szánnak a szerzők egy, a mobilitással kapcsolatos rendkívül fontos kérdésnek, nevezetesen az ingázásnak. Megállapítják, hogy az ingázás mintázatai eltérnek Magyarország különböző régióiban, főként a településszerkezeti különbségek folyamányaként, valamint hogy ebben is érvényesül: a magasabb volumenű ingázás a jobb helyzetűek körében jellemző.

Dávid, Albert és Huszti tanulmányukban a (tartós és ideiglenes) földrajzi mobilitást a társadalmi tőkével (főként az erős kapcsolatokkal) összefüggésben tárgyalják. A bevezető fejezetekben áttekinti a magyarországi földrajzi mobilitás jellemzőit, különösen a mobilitás jellemző céljait. A mobilitás és társadalmi kapcsolatok vonatkozásában megállapítják, hogy a nagy földrajzi távolságok még az információs korban is kedvezőtlenül hatnak az erős kapcsolatok fenntarthatóságára. A kérdőíves adatfelvétel eredményeinek elemzéséből az is kiderül: a mobilabbak körében több a baráti kapcsolat a bizalmas kapcsolatokon belül, míg az immobilak körében inkább a családi kapcsolatok aránya a jelentősebb, és ezen túlmenően: míg az immobilak körében a barátok száma az életkor előrehaladtával csökken, ez a mobilakra nem jellemző. Bár az integrációs struktúrával való összevetésben az elemzés csak a legfontosabb összefüggések megállapítására szorítkozik, ebből is kiderül: minél integráltabb valaki, annál inkább képes arra, hogy a mobilitás ellenére is fenntartsa (bizalmas, erős) társadalmi kapcsolatait is.

A kötet térbeli mobilitással foglalkozó részének harmadik tanulmányában a Bakó–Kálmán szerzőpáros az ingázás kérdéseivel foglalkozik. Kiindulópontjuk ha-

sonló a kötetben szereplő más szerzők alapállításához: a társadalmi különbségeket a térbeli mobilitással ellensúlyozni lehet – ám a kettő, mint azt láthattuk, egymással is összefügg. Az ingázás makro- és mikroszintű elméleteinek áttekintését követően korábbi kutatási eredmények bemutatásának körében közlik a szerzők a tapasztalatot: a kétkeresős háztartásokban a férfiak általában nagyobb távolságokat ingáznak, mint a nők, mert – közgazdaságtani költség-haszon kalkulációkból kiindulóan – az alacsonyabb női bérek nem érik meg a fáradságot: a közelségért feláldozzák bérük egy részét. Saját elemzésükben a szerzők a KSH népszámlálási adatai alapján regressziós modelleket készítenek az ingázás idejére ható tényezők becslésére. Megállapítják, hogy bár a férfiaknak jobb a foglalkoztatottá válási esélyeik, és valóban nagyobb távokat ingáznak a nőknél, a különbségek csökkentek az utóbbi évtizedekben. Ezen túlmenően a fiatalabbak, az alacsonyabb iskolai végzettségűek és a kisebb települések lakói nagyobb távolságokat kényszerülnek megtenni ingázásaik során.

A „kék” kötet nyolcadik tanulmányában Rácz Andrea egy, korábban a kötetekben nem vizsgált, de szintén fontos integrációs intézménynek, nevezetesen a szociális munkások integrációjában és társadalmi mobilitásban betöltött szerepével, lehetőségeikkel és korlátaival foglalkozik. Interjú adatfelvételben szociális munkásokat, egy kérdőíves adatfelvételben pedig több település lakóit, valamint a gyermekvédelmi szolgáltatásokkal érintett szülőket kérdez. Az interjú munkarész kapcsán megállapítja, hogy a szociális munkások nagymértékű eszköztelenségről, kiégettségről és a kapacitások hiányáról számolnak be, ami veszélyezteti az alulintegrált társadalmi csoportok társadalmi integrációra való képessé tételét. A kérdőíves kutatások eredményei alapján megállapítja, hogy a jó helyzetű települések lakói azok, akik lényegesen jobban ismerik a gyermekvédelmi szociális szolgáltatásokat, mégis a rosszabb anyagi körülmények között élők nagyobb arányban veszik igénybe azokat, annak ellenére, hogy a jobb helyzetű térségekben a szociális ellátások minősége is sokkal jobb. A szülők általánosságban nagyon elégedetlenek a sokszor csak önkormányzati informális kapcsolatokkal igénybe vehető, és alacsony kompetenciájú szakemberek által biztosított gyermekvédelmi szolgáltatásokkal.

A Boza–Csáki–Ilyés–Köllő–Kőműves–Márk–Mészáros szerzőcsoport által jegyzett tanulmány egy magas módszertani színvonalon megvalósított és a nemzetközi szakirodalmi kontextusban is hiánypótló témában, a börtönviseltek reintegrációjának kérdéskörében készült munka. A börtönviseltek nyomkövetési rendszerének négy milliárd személy kilencévi munkaköri adatait tartalmazó adatbázisán végeztek adatelemzést (és, tekintve, hogy a magyar férfi népességnek közel 7 százaléka kerül 64 éves koráig börtönbe, az elemzés megbízhatósága magas). Az regressziós becslések eredményeképp megállapítják, hogy a börtönviseltek nagyobb eséllyel veszik fel olyan munkakörökbe, ahol kicsi a potenciális kár (alkalmi munkák, vagy ahol egyébként is sok a munkanélküliségből átvett személy), és nagyobb eséllyel kerülnek alacsonyabban fizetett munkakörökbe a szabadultak, mint ahol korábban dolgoztak. Egy további, részletesebb, és a statisztikák alapján feltételezett

személyközi kapcsolatokat is tartalmazó adatbázisra alapozott, egyéni életutakat vizsgáló modellezéssel azt is megállapítják a szerzők, hogy más, korábbi ismerős jelenléte a cégnél csökkenti annak az esélyét, hogy a szabadult munkaviszonya hamar véget érjen. Ez azt is jelenti tehát, hogy a szabadultak újraintegrációjában, a munkáltatói bizalom kialakításában a személyközi kapcsolatoknak nagy szerepe van.

A *Mobilitás és integráció a magyar társadalomban* című kötet utolsó, két tanulmányt tartalmazó fejezete, a „piros” kötethez hasonlóan transznacionális kérdésekkel: a hazai diaszpórapolitikával, illetve a bevándorlással foglalkozik. Papp Z., Kovács és Kovács tanulmánya azt a kérdést járja körbe: hogyan változott a magyarországi diaszpórapolitika az 1960-as évektől. Fontos megjegyezni: a Kárpát-medencei magyarság nem nevezhető diaszpóranak, mert az, hogy Magyarország határain kívül élnek, nem kivándorlási folyamatok eredménye. A Kárpát-medencén kívüli, magyar származású népesség létszámát a szerzők 2-2,5 millió főre becsülik. A kivándorlási statisztikákat, továbbá a magyar diaszpórapolitikák történetét részletesen bemutatva megkülönböztetik e politikák három típusát: a kapacitásépítőt, a jogkiterjesztőt és a kötelezettségbehajtót. Elemzésükben kivándorolt magyarok körében végzett online kérdőívzés eredményeit mutatják be, amelyben céljuk a magyar közösségi eseményeken való részvétel feltérképezése volt. Az elemzés eredményeképp a kivándorolt magyarok három típusát különböztetik meg: a) az elkötelezett diaszpórárt, akik érdeklődnek a kinti magyar kulturális események iránt; b) a „megszólíthatatlanokat”, akik egyáltalán nem; valamint a c) politizáló migránsokat, akiknek az érdeklődése sokkal inkább a magyarországi politikai-gazdasági eseményekre koncentrálódik, de kinti kulturális programokat kevéssé látogatnak. A szerzők a válaszadók kivándorlási motivációi mellett azt is bemutatják: az első csoport főként más kinti magyarokkal ápol szoros kapcsolatot, a második csoport leginkább senkivel, a harmadik pedig inkább a helyi népességgel.

A kötet utolsó, tizenegyedik tanulmányát Feischmidt és Zakariás jegyzi, témáját pedig az előzőhöz hasonlóan a külföldre vándorolt magyarok jelentik. A szerzők azt vizsgálják: milyen mértékben vesznek részt Németországba kivándorolt magyarok kinti önkéntes (jótékonyági) munkában, és milyen hatással van ez helyi integrációjukra. A készített 639 elemű survey adatfelvétel, valamint 15 interjú alapján, és megkülönböztetve a nem fizetett, valamint fizetett segítségnyújtást, a kapott eredmények alapján regressziós modelleket alkotnak. A modelleket vizsgálva megállapítják, a fizetetlen és fizetett segítségnyújtást ugyanazok a változók magyarázzák. Megállapítják, hogy minél jobb gazdasági helyzetben van valaki, minél idősebb, illetve minél hosszabb ideje tartózkodik külföldön, minél inkább fogyaszt német nyelvű médiatermékeket, annál nagyobb eséllyel vesz részt fizetetlen önkéntes munkában. Ugyanígy, a nem gazdasági érdekből érkezők, a magasabb helyi beágyazottsággal rendelkezők, a magas iskolai végzettségűek és a nem Fidesz-szavazók szintén szignifikánsan nagyobb eséllyel vesznek részt fizetetlen önkéntes munkában. Összességében azzal a tapasztalattal gazdagodhatunk a tanulmányt olvasva: az önkéntes munka (jótékony-

ködés), legyen az fizetett vagy fizetetlen, akkor folyik aktívabban, ha az egyén jobban integrált a kinti közösségbe, azonban az okozatiság fordítva is működik: az önkéntes munka jó integrációs terep a külföldre érkező magyarok számára.

***

A két kötet, amely összesen 21 tanulmányt tartalmaz, a teljesség igénye nélkül, de a magyar társadalmi élet nagyon sok aspektusáról nyújt átfogó és rendkívül tartalmas képet. A tanulmányok, elsősorban magyar források alapján, igyekeznek átfogó módon, távolabbról jött olvasók számára is bemutatni az egyes elemzések elméleti-demográfiai kontextusát. A tanulmányokat olvasva így adekvát és tudományos eredmények által megalapozott képünk alakulhat ki az Orbán-rendszer első évtizedének társadalomstruktúrájáról. Ennek a képnek alkalmasint részét képezi majd a neoliberais, jelen idejű növekedést maximalizáló gazdaságpolitika, a jövőbe látó stratégiai gondolkodás hiánya, a társadalmi fragmentáció, a szolidaritás mérséklődése és az identitáspolitikai, amelyek mindegyike globális probléma is. A két kötet rámutat az Orbán-rendszer által generált társadalmi feszültségekre és a társadalmi integráció, azaz „a magyar társadalom újratermelődésének” akadályaira, és olvasása így ajánlható mindenkinek, akik érdeklődik a közügyek, a magyar társadalom (vagy magyarként a globális társadalom) csapdáinak mibenléte, illetve a lehetséges kiutak iránt.

A két kötet tartalmaz olyan kritikai elemeket is, amelyek nemcsak egy „ideáltípus” és a valóság közötti, hanem a rendszer belső ideológiája és tényleges működése közötti feszültséget, ellentmondásokat húzzák alá (így például a munkaalapúnak nevezett társadalom és a szűkülő munkavállalói szabadság közötti; a helyi fejlesztések, az identitásteremtés és az önkormányzatiság megszüntetése közötti, vagy a kis-piacpárti és nagy-menedzser állam eszméje közötti ellentmondásokat). A kötetet a recenzióban párhuzamba állítottam olyan korábbi, a magyar társadalom struktúrájával foglalkozó művekkel, amelyek az államszocialista rendszer ordító belső ellentmondásaival foglalkoztak. Annak kérdése, hogy a jelen kötetek, a bennük felmutatott újfajta társadalomstruktúra-modell, illetve az ebből várhatóan kibontakozó új kutatások képesek lesznek-e iskolát teremteni felnőni elődeikhez, egyelőre kérdéses. Ha nem, annak oka meggyőződésem szerint semmi esetre sem e munkáknak a minőségében keresendő majd. Ha kisebb visszhangjuk lesz, mint az elődöknek, az a rendszerben magában keresendő. Az államszocialista rendszerek egyik tulajdonsága az volt, hogy voltak elveik – így képmutatásuk ordító volt. Az Orbán-rendszerrel ez véleményem szerint kevésbé elmondható: fontosságukban az elvek a népszerűség alá sorolódnak. Ennek következtében a jelen kritikai munkák, bár létük hasonlóan rendkívül fontos, és szakma számára kincset érnek, társadalmi hatásukban vélhetően alatta maradnak majd a korábbi nagy struktúrakutatásoknak.